

STINKSVAMPEN

IKKE FOR SARTE NÆSER OG ØJNE

En gennemtrængende ådsel- eller rovdyrstank, der lugtes i op til tyve meters afstand, gør det næsten altid let at finde stinksvampen. Nær beboede steder har den ofte givet anledning til falsk alarm – man troede, der var gået hul på en kloakledning, eller at et dødt dyr lå og rådne. Det fortælles f.eks., at en engelsk familie, der var flyttet ind i et nyopført hus, følte sig meget generet af stank. Hele kloaksystemet blev undersøgt, uden at man fandt årsagen. Stanken blev tilsidst så uudholdelig, at familien måtte bo andetsteds i en månedstid. Så sent som i 1865 blev det i *The Times* diskuteret, om stinksvampen kunne forårsage kolera eller andre epidemiske sygdomme. Under en ”hekseproces” i Frankrig i 1926 stod to mænd og ti kvinder anklaget for at have overfaldet og mishandlet en abbed. De anklagede tilhørte sekten ”Notre-Dame de Pleurs”, og de beskyldte abbeden for at forfølge sektens grundlægger med trolddom ved at lade fugle flyve hen over hans hus; af deres ekskrementer udsprang der svampe med obskøn form og så hæsli en lugt, at alle, som indåndede den, blev meget syge.¹

Navnet ”stinksvamp” anføres i Hornemanns *Dansk økonomisk Plantelære*, 2. del, 1837; men navnet må være ældre. Tysk har Stinkschwamm 1760 og 1781, svarende til norsk Stinksopp og hollandsk Stinkzwam; efter ligheden med Morkler (*Morchella*) er

den blevet kaldt Hundsmorchel omkring 1740, Stinkender Morchelschwamm 1833, Stinkmorchling 1898ff. og Stinkmorchel, Aasmorchel (svensk 1806 Asmurkla ”Ådselmorchel”). Af nyere navne kan nævnes: Stinkhoot ”Stinkhue”, Stinkert, Stinkender Heinrich, Laichepilz (laich = uren, ækel) og Pfurzglocke (pfurz = flatus). Engelsk: Stinkhorn, Stinkpot, Devil’s Stinkpot, Pow-Cat, Carrion Flower. Fransk: Punaise (puer = stinke), Pisso-Chin ”hundepis”. Italiensk: Corogna ”ådsel”, Pisciaccane ”hundepis” og Fongo de Biscia.

Stanken, som skyldes den slimede sporemasse, er også blevet beskrevet som sødlig! Den britiske entomolog John Curtis skrev i 1833, at han fandt en *Phallus*, som på afstand, og medens den endnu var frisk, havde en duft omtrent som violer, men som stank fælt, da den blev tør. Ud fra denne diagnose gav M. J. Berkeley den nye art navnet *Phallus iosmus* (violduftende). Imidlertid havde andre ikke bemærket denne lugt fra en fuldt udviklet stinksvamp, og som C. D. Badham skrev til Berkeley: *Hvis De selv havde snuset til den, ville De have benævnt den anderledes.*² Dog fremgår det af et læserbrev i *Kosmos*, at der er gjort lignende observationer:

Jeg havde gemt et ”hekseæg” i en tom cigaræske og ladet det ligge natten over

Den oblyga stinksvampen (*Phallus impudicus*).

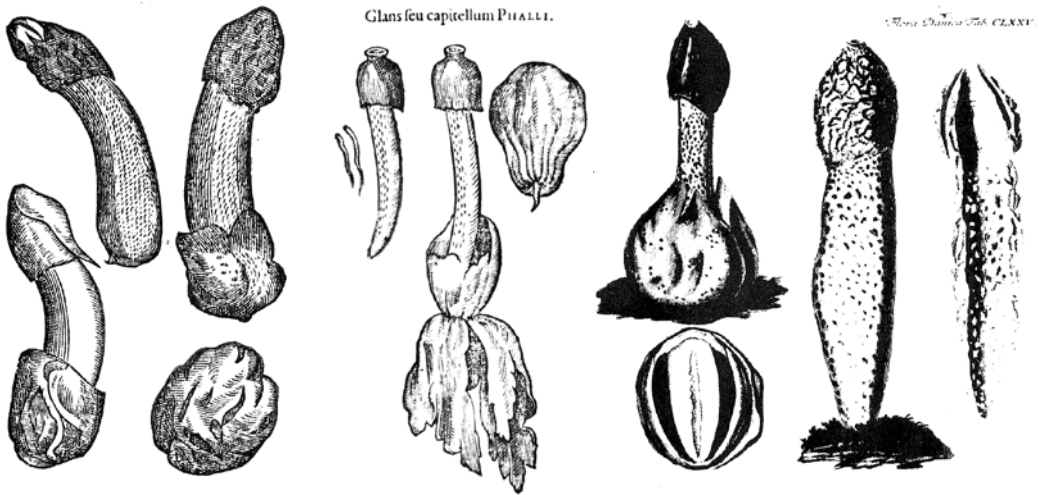
Foto: Håkan Tunón.

på mit skrivebord. Næste morgen slog en stærk veltugt mig imøde ... Den lille, smudsiggrønne hætte var glat og næsten tør, herfra udgik den violagtige duft, som havde overrasket mig. Højkoncentreret violparfume udsender som bekendt en ækel muselugt, men i stærk fortynding forvandles den til blomsterduft. På lignende måde synes stinksvampens ådsellugtstof en kort tid at være så fortyndet, at den virker veltugtende. Efter et kvarterstid måtte jeg lægge svampen under en glasklokke for ikke at forpuste hele huset.³

Medens stinksvampen endnu er udfoldet, minder den både i form, størrelse og vægt om et hønse- eller gåsæg – *de mærkelige hekseæg, tunge og bløde gråhvide kugler, som med en hvid navlestreng er forbundet med deres underjordiske moder* (Ingeborg Raunkiær).⁴ Fænomenet måtte naturligvis give anledning til overtro: Hekse eller djævle havde efterladt disse pseudo-æg for at demonstrere deres sataniske kunst; af ægget lod de ydermere fremkomme noget, der skamløst lignede mandens avlelem. Den flamske mediciner Dodonaeus kalder det i sin urtebog 1563 *manium sive daemonium ova* (= spøgelsers eller djævlens æg) og Lobel 1576 *manium, cacodaemonium ova* (= æg af spøgelsers eller folk, der er besatte af onde ånder). I 1644-udgaven af "Dodonaeus" følger J. van Ravelingen til, at fluer og katte af stanken lokkes til svampen og æder den.⁵

Litterært kan hekseæg hos os kun føres tilbage til 1870; svensk har Trolläg 1806ff., tysk Hexenei 1760ff. (også om Støvbolde – *Lycoperdon*), Teufelsei 1760 og 1834 og Schelmeinei 1760. Hollandsk: Wexeneijer, Duivelsei. Fransk: *Æuf du Diable* 1836. Engelsk: Ghost's Egg, Devil's Egg. Katalansk: *Ou del Diabio*.⁶ Væsentlig ældre navne har relation til snog (onk, unk), som man mente holdt til ved træers og urters rødder, f.eks. hollandsk: Unghers Eyeren 1599, Ungersei, Oniersei, Onkeei.⁷

Intet ligner mere en penis end denne, erklærede Linné på en ekskursion 1747,⁸ og dr. Siegmar

t.v.: Clusius' værk fra 1601 finder man en af de ældste afbildninger af Stinksvamp (*Phallus impudicus*). mitten: Sand-Stinksvamp (*Phallus hadriani*) også fra Clusius 1601. Den forekommer i klitter og lugter ikke såstramt som Alm. Stinksvamp. t.h.: »Flora Danica« fra 1765. Bemærk at tegneren har vendt hekseægget på hovedet.

Schultze skrev 1908, at frugtlegemet demonstrerer ligheden på en nærmest grov, ja burlesk måde ... [det] er i sidste stadium formet nøjagtigt som en erigeret penis med overtrukket forhud.⁹ Citeres kan også Hans Hartvig Seedorff:

Obskøn og vederstyggelig synes man, den er; men også den har et nyttigt, ja ophøjet hverv at udføre ... Det kan ikke være tilfældigt, at naturen har formet den som en lingam, Sivahs hellige frugtbarhedstegn. Som han, nedbryder den det frønnede og bedærvede og uddrager af dødens muldne rester de værdier, som livet har brug for i sit evige kredsløb.¹⁰

Digteren havde tidligere brugt *Phallus impudicus* som erotisk motiv i *Pigens møde med Pan*:¹¹

Da segned pigen
betyngt og rød
og trykked dybt mod sit jomfruskød

en knejsende svamp
med skørvævet hat,
der stod som en phallos i skovenes nat.

Ramsbottom beretter om en tildragelse i Bedford, hvor et nygift par og følget fandt en stinksvamp, som var skudt frem af et mørnet trægulv i soveværelset; det gav naturligvis anledning til nogle drøje vittigheder.¹²

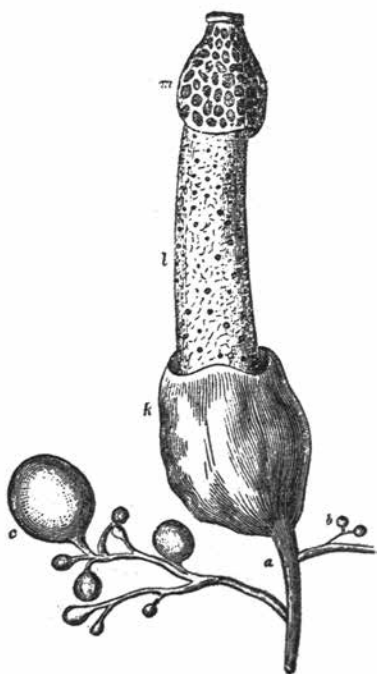
Phallus impudicus kaldes i Lobels urtebog 1581 *campernoelie gbelijckende de mannelickhejdt* (= svamp, lignende det mandlige køn). Før-linnéiske benævnelser var *fungus foetidus penis imagenem referens* (= stinkende svamp, som ligner en penis) og *fungus virilis penis arrecti facie* (svamp af udseende som en erigeret mandspenis), frugtlegemets øverste del *glans seu capitellum phalli* (= glans, eller det lille hoved på phallus). Slægtsnavnet *Phallus* bruges første gang 1564 i afhandlingen *Descriptio phalli ex fungarum genere* af hollænderen Aadrrian de Jonghe (Hadrianus Junius)¹³ og 1753 knæsættes *Phallus impudicus* (skamløs ukysk) af Linné.

En så iøjnefaldende lighed måtte inspirere til folkelige synonymer som Præstepet, Præstepik, Provstindens Trøst; Pintchen 1654, 1834, Stertmorchel 1760, 1781 (forled = penis), Rutenmorchel 1833ff., Eichelpilz (forled = testikel eller glans), Hundepitten; Stinkhorn (Ray 1724: *this is known to all our people by the name of Stinkhorn*), Devil's Horn (horn = penis). Italiensk: Satirion, Fungo cazzilo "æselpenis". Fransk (Schweiz): Satyre fétide. Rumænsk: Pula-calului "hestepenis".¹⁴

Svampens frugtlegeme er penis, tilhørende en helt dræbt i krig og nu en ånd (Borneo).¹⁵ Viste den sig på kirkegårde, troede man, at det var et ligs rådnende fingre, som groede op af graven. Når det skete, betød det, at den døde havde begået en usonet synd og på denne måde advarede andre mod at lide samme skæbne.¹⁶ Det varslede dødsfald i familien, når en "death-baby" kom frem ved huset; *jeg kender intelligente folk, som skrækslagne styrtede ud i haven for at ødelægge en koloni af denne svamp, så snart den viste sig* (Salem, Massachusetts 1892).¹⁷ Stokkens form og lugten foranledigede navne som det svenske Liksvamp¹⁸ eller det tyske Leichenfinger og Totenpilz.

Siden oldtiden blev testeslignende rødder, knolde og svampe, såsom Trøfler (*Tuber*) og Hjortetrøfler (*Elaphomyces*), tilskrevet afrodisiakiske (= kønsfremmende) kræfter. Tyrkernes og arabernes i så henseende meget værdsatte terfas er en art trøffel.¹⁹ Japanerne, der ofte og gerne spiser rodfrugter og svampe, regnes for erotisk disponerede.²⁰ Efter signaturlæren måtte *Phallus impudicus* være et afrodisiakum par excellence og omtales som sådant allerede i Wolfram von Eschenbachs epos *Parzival*, der blev skrevet omkring år 1200. Hr. Gavan har hårdt brug for en sexuel stimulans (XIII, vers 508), og

er vant die rehten hirzwurz,
diu im half daz er genas
sô daz im arges niht enwas,
diu wurz was bi den blanken brûn ...

Stinksvamp, ur Henrik Viktor Rosendahl, *Lärobok i botanik*, 1903.

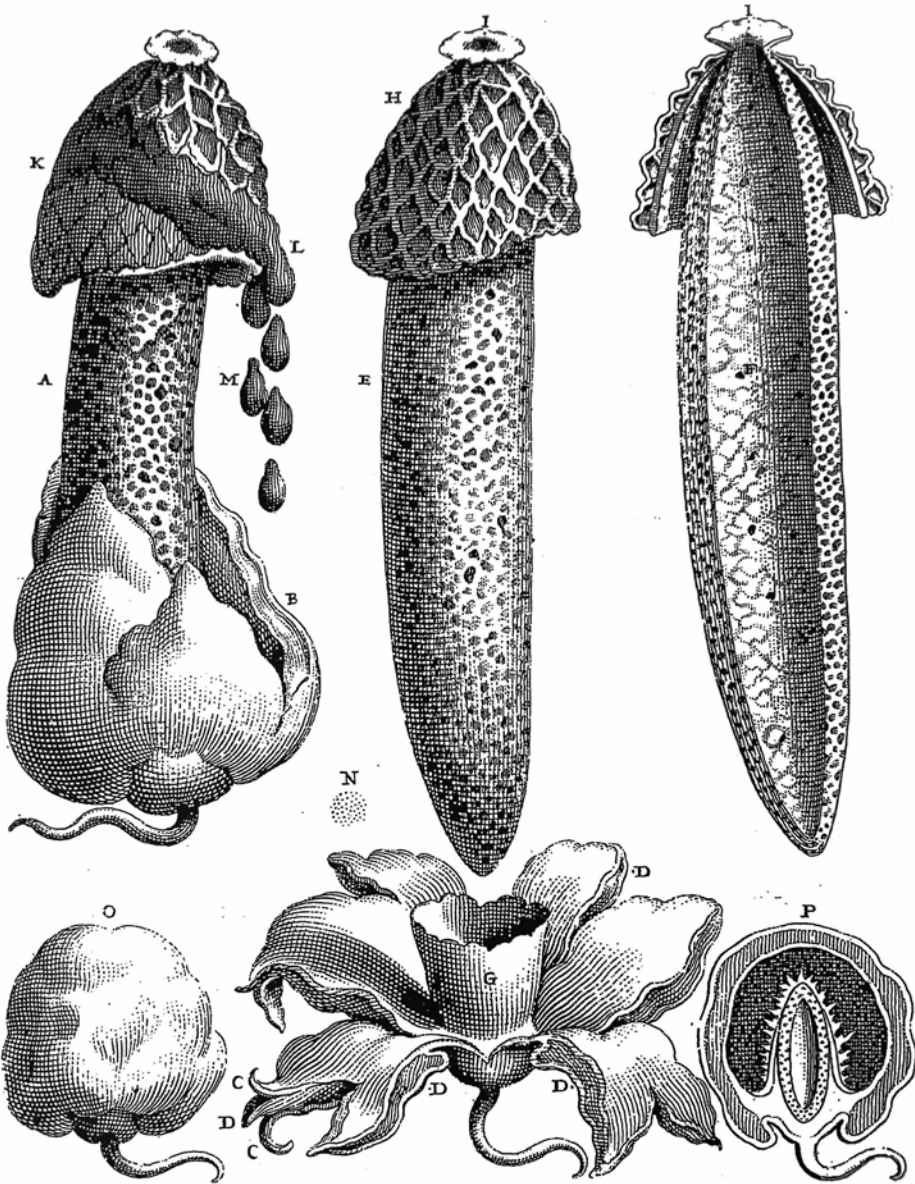
i Chr. Fledelius' og Sophus Michaëlis' oversættelse (1917, 2, s. 217):

han fandt den rette lægeurt,
den hjalp ham så, at karsk han blev,
alt ondt den ham af kroppen drev,
den urt var brun på hvidlig grund.²¹

Med "hirzwurz" må være ment stinksvampen, da *Elaphomyces cervinus* i samtidige litterære belæg kaldes Hirzswamm.²²

Godt tre århundreder senere hævder Matthiolum's urtebog (1563, udg. 1598, side 145): *er hat eine kraft, damit er die unkeuschen Glieder und Venushandel stärkt, so man des Pulvers ein halb Lot, ein Quentel langen Pfeffer dazu gemischt trinkt ... Die circeischen Weiber treiben auch einen Handel damit, gebens in Liebestränken.*

Phallus

Ausp. Crescentij Vasellij Senen. Serenifs VIOL. M. Pr. Etrur. Medici

Stinksvamp fra det pragtfuldt illustrerede værk af Micheli fra 1729.

Pier Antonio Michelis bok Nova plantarum genera iuxta Tournefortii methodum disposita skildrar bland annat bortåt 900 svampar och kom att revolutionera vetandet om denna organismgrupp.

Bøhmiske og østrigske jægere troede, at Hjortetrøfler opstod af hjortes spildte sæd og skelnede mellem "Hirschbrunst unter der Erde" (*Elaphomyces cervinus*) og "Hirschbrunst über der Erde" (*Phallus impudicus*); på grund af ligheden med et erigeret lem havde sidstnævnte den kraftigste virkning og blev indsamlet til apoteker.²³ Stinksvampen har synonymerne Hjortebrunst 1763, Hirschbrunst 1760 og Hirschschwamm 1793ff. fælles med Hjortetrøfler.

Der foreligger, så vidt vides, ingen fysiologisk begrundelse for anvendelsen af Stinksvampen som afrodisiakum,²⁴ men hekseæg eller det tørrede og pulveriserede frugtlegeme er helt op til nutiden blevet blandet i husdyrenes foder for at gøre dem brunstige.²⁵

Hekseæggene indeholder en lugtløs, geléagtig masse og er ikke, som antaget i ældre angivelser, giftige. De spises flere steder i Europa og samles til salg på sydtyske torve, hvor adskillige kunder regner dem for en delikatesse. Frugtlegemet skal være giftigt og

antages at kunne forvolde abort og gøre får så "tossede", at de angriber mennesker.²⁶

Navnet "schabb" (kløe) i Ditmarsken forklares med, at man pådrager sig kløe ved at berøre svampen.²⁷ Navnet Gichtmorchel 1607ff. skyldes en folkemedicinsk tradition i Mellem- og Østeuropa, ifølge hvilken svampen, der var tilsat salver og pudder eller var opløst i brændevin, blev anvendt mod gigt og rheumatisme.²⁸ Stinksvampen blev endvidere brugt mod epilepsi, blødninger, hundegalskab og nyrelidelser.²⁹

SVAMPENE I LITTERATUREN

Fra Fritz Holm har vi modtaget et uddrag af Günther Grass' roman *Flynderen*, som er oversat af Per Øhrgaard og udgivet på Gyldendals forlag 1978:

1813. Et svampeår. Ligesom Sophie kendte også hendes kusine alle spiselige, ildesmagende og giftige svampe. Hun vidste, hvor de stod på mos eller nålegrund, i lysninger eller i underskoven, enkeltvis eller i hekseringe. Som børn var vi ofte, med Sophie i spidsen, gået på svampejagt. Dengang levede bedstemor Amanda Woyke endnu. Under verandataget lærte hun Sophie og Lovise at opremse alle svampe.

Det er den dystre store trompetsvamp. Den vokser under bøgetræer og smager godt. Det er den bredrandede skællede kødpigsvamp, som når den skoldes mister sin bitterhed og er sund. Det er den spiselige mælkehat. Den foranderlige skælhat vokser tæt ved elle- og poppelstammer og krydrer supperne. Det er den spiselige rørhat, også kaldet Karl Johan og herrehat. Står ensomt for sig selv. Og lykkelig er den, som ser den. (Den røde fluesvamp viser vej til den). Det er den tynde agerchampignon, som bedstemor lagde i eddikelage til herr domæneinspektøren. Velsmagende mælkehat er her. Står under unge fyrretræer på skrøbelig rørstok og smager som kødet fra

Stinksvampens "æg" i genomskrning. Foto: mudman@UBC Botanical Garden Forums

unge kalve. Det er den prægtige parasol. Den kender alle. Under dens skærm foregår eventyrene. Den beskytter mod onde øjne. Rå smager den af nødder. Her gruppesvampen honningsvamp. Kommer sammen med den almindelige netbladhat først i det sene efterår og bekommer ikke enhver mave godt. Blækhatte (velsmagende) skyder frem af sten og grus, langs med klostermuren. Ægte ridderhatte, sandede, skal man vaske godt. Og her så også keglemorkler, som vi trækker på snor eller spidder på tjørnegrene, så de kan tørre og om vinteren sætte smag på vore supper. Og det her er de politiske svampe. De hedder: almindelig trævlhat, panterfluesvamp, bleg tragthat og grøn fluesvamp.

Efteråret tretten. Ganske vist vidste hun, at tiden var inde, ganske vist havde hun nu allerede i årevis i sin aftenbøn fremsagt hævn for sin indespærrede Fritz, før hun sagde amen, alligevel kunne Sophie i lang tid ikke afgøre med sig selv, med hvilken tilsætning hun skulle gøre sit svampefyldte kalvehoved virksomt. Panterfluesvampen ødelægger nervesystemet, ofte med dødelig udgang. Den almindelige trævlhat indeholder giften muscarin ligesom den hvide fluesvamp, men i større doser. Blodlegemerne ødelægges, dog først fireogtyve timer senere, efter at den for længst burde være fordøjet, af den grønne, svagt sødligt lugtende, gerne under egetræer stående grønne fluesvamp.

Sophie bestemte sig for dem allesammen. Fra skovfogedhuset sendte hendes kusine Lovise hende, foruden en kurv med prægtige, næsten helt midfrie Karl Johan'er, de ønskede sorter i et tilbundet tørklæde. Selv to unge, endnu knoldehovede røde fluesvampe lagde hun ved, for den stimulerende virknings skyld.

KILDER OG NOTER

- 1 Ramsbottom, John, 1953, *Mushrooms and Toadstools*, London, s. 181–183.
- 2 Jenssen-Tusch, H., 1867–71, *Nordiske Plante- navne*, København, s. 164, 324; Marzell, Heinrich, 1977, *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen* 3, Stuttgart, s. 659–662 (m. litteraturhenvi- sning.); Britten, James & Holland, Rob., 1886, *Dictionary of English plant names*, London, s. 149f., 453, 562; Rolland, E., 1914, *Flore populaire* II, Paris, s. 174.
- 3 *Kosmos*, 1950, s. 46.
- 4 Raunkiær, Ingeborg, 1911, i *Danmark*, 1911, s. 102f.
- 5 Fluer og katte blev regnet for heksedyr , omskabte hekse.
- 6 Note 2; Font Quer, P., 1962, *Plantas medicinales*, Barcelona, s. XXX.
- 7 Marzell [note 2]; Teirlinck, Is., 1924, *Flora diabolica*, Antwerpen, s. 216.
- 8 Linné, Carl von, 1952, *Herbationes Upsalienses I. Herbationerna 1747*, Uppsala, s. 68.
- 9 Aigremont (pseudonym), 1908–09, *Volkserotik und Pflanzenwelt* I, Berlin, s. 156.
- 10 Seedorff, Hans H., 1962, *Forelsket i Aaret*, København, s. 115.
- 11 Seedorff, Hans H., 1919, *Mod fremmede Stjerner*, København, s. 15.
- 12 Bauhin, Kaspar, 1671, *Pinax theatri botanici*, Basel, s. 374.
- 13 Han omtaler den på sandklitter voksende art (?), som M.J. Berkeley 1833 gav navnet *Phallus iosmus*.
- 14 Note 2; Niessen, J., 1936, *Rheinische Volksbotanik* I, Berlin, s. 210; Lehmann, Friedr., 1955, *Kulturgeschichte und Rezepte der Liebesmittel*, Heidenheim, s. 159; Penzig, O., 1924, *Flora popolare italiana* I, Genova, s. 344; Durheim, Carl Jakob, 1856, *Schweizerisches Pflanzen-Idiotikon*, Bern, s. 59; Pantu, Zach. C., 1929, *Plantele cunoscute de poporul român*, Bucuresti, s. 34.
- 15 Ruiters, Coomans de, 1933, i *De tropisch natuur* 22, s. 195.
- 16 *Palatina* (Speyer), 1932, s. 156.
- 17 Bergen, Fanny D., 1892, i *Journal of American Folk-Lore* 5, s. 105.
- 18 Mundtl. meddelt 1975.

- 19 Lehmann [note 14].
- 20 Hovorka, O. von & Kronfeld, A., 1909, *Vergleichende Volksmedizin* 2, Stuttgart, s. 179; sml. Reichborn-Kjennerud, I., 1933, *Vår gamle trolldomsmedisin* 2, Oslo, s. 23.
- 21 I noterne (s. 393) oversættes hirzwurz med både hjorte- og stinksvamp som man tilskrev visse hemmelige kræfter.
- 22 Marzell [note 2] 2, 1972, sp. 196, sml. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* 1, 1927, s. 531.
- 23 Loewe, Rich., 1913, *Germanische Pflanzennamen*, Heidelberg, s. 62f., sml. Popowitsch, Joh. S. V., 1780, *Versuch einer Vereinigung der Mundarten von Teutschland*, Wien, s. 155f.
- 24 Ramsbottom [note 1], s. 181: *Det ville være interessant at erfare, om der til frugtlegerne blev knyttet riter og ceremonier i forbindelse med naturdyrkelse. Miss L. S. Gibbs giver måske et vink i den retning; hun oplyser, at de indfødte på Ny Guinea "synes at lægge særlig mærke til Dicotyophora (Phallus) indusiata"; hvor den gror i kolonier med det kniplinglignende skørt belyst af solen "ligner den en miniature-ballet".*
- 25 Font Quer [note 6].
- 26 Gessner, Otto, 1974, *Gift- und Arzneipflanzen von Mitteleuropa*, Heidelberg, s. 497.
- 27 Mensing, Otto, 1927–35, *Schleswig-Holsteinisches Wörterbuch* 4, Neumünster, s. 281.
- 28 Marzell [note 2].
- 29 Dragendorff, Georg, 1898, *Die Heilpflanzen der verschiedenen Völker und Zeiten*, Stuttgart, s. 44; Treichel, A., 1887, i *Altpreussische Monatschrift* 24, s. 554.